

УДК 33:657:502/504

О. А. КАРАЇМ, канд. екон. наук, **З. В. ЛАВРИНЮК**, канд. хім. наук
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
43025, м. Луцьк, вул. Потапова, 9
olgakaraim@ukr.net

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В УКРАЇНІ

Розглянуто методологічні засади розвитку екологічного менеджменту як різновиду управління та сфери наукового дослідження. Розкрито сутність екологічного менеджменту, в основі якого є проведення ефективних і комплексних заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та дотримання вимог екологічної безпеки. Висвітлено переваги впровадження системи екологічного менеджменту на підприємствах України.

Ключові слова: екологічний менеджмент, управління, методологія, система, раціональне використання природних ресурсів

Karaim O. A., Lavrynyuk Z. V. METHODOLOGICAL BASIS OF ECOLOGICAL MANAGEMENT IN UKRAINE

The article considers methodological principles of environmental management as a form of management and areas of scientific research. The essence of environmental management of revealed which is based on effective and complex measures for rational use of natural resources and compliance of requirements of environmental safety. It is elucidated the advantages of engrain of system of environmental management in the Ukraine.

Key words: ecological management, management, methodology, system, rational use of natural resources

Караим О. А., Лавринюк З. В. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА В УКРАИНЕ

Рассмотрены методологические основы развития экологического менеджмента как разновидности управления и сферы научного исследования. Раскрыта сущность экологического менеджмента, в основе которого находится проведение эффективных и комплексных мероприятий по рациональному использованию природных ресурсов и соблюдение требований экологической безопасности. Освещены преимущества внедрения системы экологического менеджмента на предприятиях Украины.

Ключевые слова: экологический менеджмент, управление, методология, система, рациональное использование природных ресурсов

Вступ

Сьогодні екологічний менеджмент є не лише міждисциплінарною наукою та систематизованим практичним досвідом у регулюванні еколого-економічних відносин, він також виступає новою парадигмою управління природокористуванням на сучасному етапі розвитку суспільства. Становлення екологічного менеджменту в Україні є вимогою часу. Його виокремлення як самостійного виду діяльності в загальній структурі менеджменту зумовлене нагальною потребою подолання екологічних проблем та забезпечення екологічної безпеки.

Впровадження системи екологічного менеджменту підвищує інвестиційну привабливість українських компаній, дозволяє знизити страхові витрати і вартість кредитів.

Система екологічного менеджменту допомагає підвищити якість не тільки продукції і послуг, але і компанії в цілому, послідовно зменшувати негативний вплив продукції на навколишнє середовище та здоров'я людини протягом усього її життєвого циклу, тим самим підвищуючи конкурентні можливості організації.

Таким чином, система екологічного менеджменту служить основою для формування конкурентоспроможного, стійкого, відповідального бізнесу, здатного задовольнити зростаючі потреби клієнтів і очікування громадськості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам вивчення екологічного менеджменту присвячені праці Г. Білявського, Б. Буркінського, Т. Галушкіної, С. Дорогунцова, Л. Кожушко, Л. Мельника, П.

Скрипчука, Ю. Саталкіна, С. Харічкова, М. Хвесика, В. Шевчука, Г. Черевко, М. Яцків та ін. Проте окремі аспекти сучасних напрямів розвитку екологічного менеджменту потребують подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу

На сьогодні не існує єдиних загальноприйнятих визначень екологічного менеджменту. Наведемо низку підходів щодо тлумачення «екологічного менеджменту», які представлено у таблиці.

Екологічний менеджмент, як і загальний менеджмент, є сферою людської діяльності і передбачає здійснення ряду функцій

Метою роботи є обґрунтування методологічних засад розвитку екологічного менеджменту в Україні, розкриття його сутності.

менеджменту з метою раціонального використання природно-ресурсного потенціалу і збереження навколишнього природного середовища.

В Україні термін «менеджмент» стосовно сфери управління природоохоронною діяльністю вперше був застосований В. Я. Шевчуком, який зазначив, що екологі-

Таблиця

Теоретичні підходи до трактування сутності екологічного менеджменту

Автор, джерело	Визначення
1	2
Лук'яніхін В. А., Лук'яніхіна О. А.	«... тип управління принципово орієнтований на формування і розвиток екологічного виробництва та екологічної культури життєдіяльності людини, побудований на соціально-економічному та соціально-психологічному мотивуванні гармонії взаємин людини з природою»
Яндиганов Я. Я.	«...аналіз, планування, перетворення в життя та контроль за поведінкою природоохоронних заходів з метою досягнення завдань підприємства: отримання прибутку та його екологічно безпечний розвиток; вміння приймати ефективні управлінські рішення з метою покращення природоохоронної діяльності підприємств в конкретній ринковій ситуації»
Гармідер Л. Д., Михальчук Л. В.	«... добровільна, ініціативна та результативна діяльність економічних суб'єктів, спрямована на реалізацію їх власних екологічних цілей, проектів і програм, розроблених на основі принципів екоефективності та екосправедливості»
Семенов В.Ф. [12]	«...частина загальної системи менеджменту що включає організаційну структуру, планування діяльності, розподіл відповідальності, практичну роботу, а також процедури, процеси і ресурси для розробки, впровадження та оцінки досягнутих результатів і вдосконалення екологічної політики»
Кожушко Л. Ф., Скрипчук П. М. [7]	«... цілеспрямована, свідомо діяльність, пов'язана з розробленням, запровадженням, реалізацією, контролюванням різноманітних заходів природоохоронного характеру, які повинні забезпечити раціональне використання і збереження природних ресурсів, дотримання екологічної безпеки»
Пахомова Н., Ендрес А., Рихтер К. [11]	«... система управління діяльністю підприємства в тих її формах, напрямках та аспектах, які прямо або опосередковано стосуються взаємовідносин підприємства з навколишнім природним середовищем»
Закирова Д. И. [5]	«... процес та результат ініціативної діяльності економічних суб'єктів, направлений на досягнення власних екологічних цілей, реалізацію екологічних програм на основі принципів екологічної ефективності та екологічної справедливості»
Тендюк А. О.[13; 14]	«...цілеспрямована, свідомо діяльність, пов'язана з розробкою, впровадженням, реалізацією, контролем заходів спрямованих на оптимізацію взаємодії людини та навколишнього природного середовища»
Галушкіна Т. П.[2]	«...сукупність адміністративно-командних і ринкових інструментів, важелів і стимулів, що забезпечують усвідомлену зацікавленість ресурсокористувачів у виборі найбільш ефективних управлінських рішень у сфері природокористування, у тому числі як на мікро-, так і на макрорівні»
Бобра Т. В. [1]	«... якісно нова ідеологія управління природоохоронною діяльністю та природокористуванням в умовах ринково орієнтованої економіки»

чний менеджмент є складовою загального менеджменту і забезпечує регулювання взаємовідносин між суспільством і навколишнім природним середовищем [12].

У класичному вигляді, екологічний менеджмент трактують як складну міждисциплінарну науку, яка займається пошуком шляхів забезпечення конкурентоспроможних рішень, що приймаються у сфері управління природоохоронною діяльністю.

Екологічний менеджмент є складовою загальної системи управління і у зв'язку з цим має притаманні їй теоретико-методологічні основи. Він ґрунтується на теорії загального менеджменту, системно екологічному підході, а також новітньому інформаційному забезпеченні.

Екологічний менеджмент взаємопов'язаний з іншими суспільними науками. Він поєднує між собою такі науки як екологія, економіка, право, управління. Найбільш тісний зв'язок екологічного менеджменту з економікою природокористування. Ця наука з'явилася декілька десятиріч тому як самостійне наукове відгалуження неокласичної економічної школи, з метою об'єднати економіку й екологію [12]. Основними методами її дослідження є аксіоматичний, економіко-статистичний, економіко-математичний, історичний та картографічний методи, а також методи системного та еколого-економічного аналізу.

Методологія це вчення про методи дослідження, про правила мислення при створенні теорії науки. Метод – це шлях дослідження або пізнання, вчення, основою якого є сукупність прийомів і операцій практичного та теоретичного освоєння дійсності. Саме розвиток і диференціація методів мислення в ході розвитку пізнання призвели до виникнення вчення про методи – методології.

Поряд з цим існують дві основні концепції визначення методології: одна вважає «методологію» і «метод» синонімами, а отже, діалектичний метод єдиною методологією всіх наук про природу, суспільство, людину; друга визначає методологію як систему, що реалізує три функції: створення нового знання, структурування цього знання у вигляді нових понять, категорій, законів, гіпотез, теоретичних ідей, теорій; організація нових знань у суспільній практичній діяльності. Саме другий підхід вико-

ристовується в дослідженні теоретичних основ екологічного менеджменту [8].

Основними принципами методології є принципи єдності теорії і практики, визначеності, конкретності, об'єктивності, причинності, розвитку, історизму, вони стали базовими і при розробці методології екологічного менеджменту. При цьому основним напрямком реалізації принципів методології є системний підхід, що виник як загальнонауковий метод на базі загальної теорії систем [4].

У найбільш загальному трактуванні сутність системного підходу полягає в розгляді об'єкта дослідження і практичної діяльності в єдності його зовнішніх і внутрішніх зв'язків. Сьогодні, як відзначають фахівці, відсутня цілісна теорія екологічних систем. У загальноприйнятому розумінні системний підхід як нормативна методологія прийняття управлінських рішень означає процес підготовки і прийняття рішень на основі системного аналізу складових елементів будь-якої системи, які знаходяться у взаємозв'язку і взаємодії, а також факторів зовнішнього, у тому числі природного, впливу на ефективність взаємодії складових елементів системи як цілісного явища і впливу системи на навколишнє середовище вищих по ієрархії систем. Це ж можна віднести і до методології дослідження екологічного менеджменту [12].

Структура системи екологічного менеджменту включає:

- *цільова підсистема* – підвищення якості продукції за екологічними параметрами згідно зі стандартом ISO 9000; розширення ринку збуту; вихід на світовий ринок; підвищення конкурентоспроможності збуту; організаційно-технічний розвиток; зниження витрат; соціальний розвиток і охорона навколишнього середовища;

- *забезпечуюча підсистема* – законодавчо-нормативне забезпечення; інформаційне забезпечення; науково-методичне забезпечення; ресурсне забезпечення; кадрове забезпечення;

- *функціональна підсистема* – мотивація; екологічний маркетинг; контроль; планування; організація процесів; регулювання;

- *керуюча підсистема* – управління персоналом; екологічний аудит; розробка і реалізація управління; екологічний світо-

гляд і психологія менеджменту; інструменти аналізу при прийнятті рішень; інструменти прогнозування при прийнятті рішень.

При цьому ключовим моментом є вибір об'єкта, предмета і визначення генеральної мети досліджень, яка полягає в розробці основ формування ефективно діючої системи екологічного менеджменту в умовах ринкових перетворень в Україні на базі впровадження більш ефективних економічних інструментів [9].

Методологія дослідження проблеми становлення і розвитку екологічного менеджменту в Україні передбачає:

- визначення об'єкту екологічного менеджменту;
- визначення предмету екологічного менеджменту;
- формування мети;
- постановка завдань;
- розробка концепції становлення екологічного менеджменту;
- визначення напрямку реалізації системи економічних важелів у моделях ринкових реформ;
- визначення пріоритетних напрямків реформування економічного механізму природокористування в контексті створення (на підприємстві, в Україні) аналогу ефективної системи СЕМА;
- розробка стратегії і механізму реалізації моделі екологічного менеджменту [1].

Впровадження ефективної системи екологічного менеджменту в умовах ринкових трансформацій в Україні дозволить:

- приймати обґрунтовані рішення щодо механізму реалізації вираженої екологічної політики на різних рівнях регіоналізації, впровадження ефективних еколого-орієнтованих моделей розвитку економіки України;
- розробляти дієві моделі регіонального екологічного менеджменту;
- підприємствам різних форм власності відпрацьовувати покрокову стратегію, використовуючи науково-методичні підходи при виборі напрямків впровадження ефективної системи екологічного менеджменту, (у тому числі за рахунок ефективних економічних стимулів та інструментів) [12].

Нині екологічні проблеми необхідно розглядати у причинно-наслідковому взаємозв'язку, причому екологічні аспекти вза-

ємозв'язку набувають дедалі більшого значення. Тому в сучасних умовах у методології дослідження екологічного менеджменту зростає роль системно-екологічного підходу у зв'язку із масштабністю екологічних та техногенних загроз, погіршенням середовища існування суспільства.

Особливе місце в умовах сьогодення належить методології впровадження на підприємствах України системи екологічного менеджменту. Під системою екологічного менеджменту розуміють частину загальної системи менеджменту, яка включає в себе організаційну структуру, діяльність з планування, розподіл відповідальності, практики, процедури, процеси і ресурси, необхідні для розробки, реалізації, досягнення, аналізу та підтримки екологічної політики. Іншими словами, це частина системи менеджменту організації, використовувана для розробки та реалізації своєї екологічної політики та управління своїми екологічними аспектами.

Система екологічного менеджменту повинна відповідати характеру організації, її розмірам, корпоративній культурі і бути орієнтована на контроль пріоритетних екологічних аспектів. Для успішного впровадження системи необхідно ґрунтуватися на досвіді організації та методах управління, використовувати існуючі напрацювання. За можливості слід створювати спільну, інтегровану систему менеджменту, яка б дозволяла вирішувати у своїх межах основні завдання управління діяльністю організації.

Для успішного впровадження системи екологічного менеджменту, важливо створювати її як інструмент управління компанією. Для цього необхідно, щоб:

- структура системи (процеси й елементи) була задокументована і зрозуміла;
- координація дій і зв'язки між елементами забезпечувалися процедурами і відповідальністю;
- ролі функціональних напрямів і рівнів управління в системі екологічного менеджменту були зрозумілими.

Внесок системи екологічного менеджменту у формування успіху організації визначається тим, що вона дозволяє систематизувати підходи до запобігання і вирішення екологічних проблем у всіх аспектах бізнесу [3]. Впровадження системи екологічного менеджменту в українських умовах

скорочення витрат, викликаних нераціональним використанням ресурсів і матеріалів,

втратами та ін., виступає в якості одного з найбільш значущих переваг [10].

Висновки

Якщо на початку становлення екологічного менеджменту його предметом була виключно охорона навколишнього природного середовища, то в процесі його розвитку коло проблемних питань було розширено на предмет раціонального використання природних ресурсів, забезпечення

екологічної безпеки та ін. І лише розгляд системи екологічного менеджменту як якісно нової ідеології управління природоохороною діяльністю в єдиному контексті з усіма формуючими його підсистемами може сприяти досягненню і вибору ефективних управлінських рішень.

Література

1. Бобра Т. В. Экологический менеджмент и аудит. Учебное пособие для студентов экологических специальностей высших учебных заведений / Т. В. Бобра. – Симферополь : издательство «Доля», 2013. – 340 с.

2. Галушкіна Т. П. Екологічний менеджмент та аудит : Навч. посібн. / Т. П. Галушкіна, Л. М. Грановська, Р. А. Кисельова. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2013. – 456 с.

3. Добуш Ю. Я. Формування системи екоменеджменту у економіці сталого розвитку. – [Електронний ресурс] / Ю. Я. Добуш. – Режим доступу : http://vlp.com.ua/files/12_25.pdf – 2013.

4. Дуднікова І. І. Становлення і розвиток екологічного менеджменту: теоретико-методологічний контекст / І. І. Дуднікова // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2014. – № 58. – С. 259–268

5. Закирова Д. И. Проблемы и перспективы развития экологического менеджмента в Республике Казахстан // Екологічний менеджмент як складова частина сталого розвитку : Зб. наук. праць ДОНДУУ. – Серія «Державне управління». Т. 5. – Донецьк. – 2004. – Вип. 33. – С. 147–154.

6. Князева Т. В. Развитие системы экологического менеджмента на предприятии: основные теоретические положения. / Т. В. Князева // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2014. – №1(10). Том 1 – С. 391–396.

7. Кожушко Л. Ф. Екологічний менеджмент / Л. Ф. Кожушко, П. М. Скрипчук. – К. : Академія, 2007. – 430 с.

8. Лебедев С. І. Теоретико-методологічні засади формування галузевої системи екологічного менеджменту підприємств: [монографія]. – Львів: Ліга-Прес, 2008. – 340 с.

9. Мартиненко В. О. Екологічний менеджмент як новий ефективний метод управління виробництвом. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.kbuara.kharkov.ua/ebook/apdu/2009-2/doc/2/09.pdf>

10. Олєфіренко О. В. Екологічний менеджмент як основа сталого розвитку / О. В. Олєфіренко // Ефективність державного управління. – 2013. – Вип. 36. – С. 82–89. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/efdu_2013_36_13.pdf.

11. Пахомова Н. Экологический менеджмент / Н. Пахомова, К. Рихтер, А. Эндрес. – СПб. : Питер, 2004. – 352 с.

12. Семенов В. Ф. Екологічний менеджмент: Навч. посіб. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 407 с.

13. Тендюк А. О. Система методів та інструментів екологічного менеджменту / А. О. Тендюк. // Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент»: Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. – Випуск 7(26). Частина 3. – Луцьк, 2010. – С. 224–233.

14. Тендюк А. О. Теоретичні проблеми екологічного менеджменту / А. О. Тендюк. // Економічні науки. Серія – Економіка та менеджмент: Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. – 2011. – Випуск 8 (30). – С. 329–337.

Надійшла до редколегії 09.09.2013